

Ubita je z udarci križev, rane še krvavijo in skele.
 Bela je kakor grahov cvet.
 In mrtva.

Iz cikla Čarobne pripovedke, 1927
 Iz češčine prevedel Vl. Zorzut

KRONIKA

BOJAN ŠTIH, TEMA IN ANATEMA

Založništvo tržaškega tiska se je pred leti odločilo za hvalevredno potezo z izdajanjem esejev slovenskih avtorjev. Tovrstna literatura je v matični domovini in v njenih založbah bolj nekurantno blago, čeprav se na daljavo kažejo tudi take knjige kot zanimivo in aktualno čtivo, s časovno perspektivo pa neredko še pridobi. Če je bil Vidmarjev Esej o lepoti razprodan in ponatisnjen — v Sloveniji bolj redko katero domačo knjigo ponatisnejo, če kmalu poide, ali če je zanimanje zanje tako rekoč nepretrgano (npr. Kocbekove novele Strah in pogum), česar si ne bi privoščil noben zahodni (pameten) založnik — so preostale tri knjige zbudile prav tako opazno zanimanje v kulturniških krogih.

Štihova knjiga Tema in anatema* ali petnajst zapisov, kot stoji avtorjev podnaslov, prinaša ponatis kritičkih zapisov, govora, polemike, uvodne razprave, anketnega odgovora in listov iz dnevnika, nastalih približno v zadnjih tridesetih letih. V tematskem razponu se Štihovi zapisi nikakor ne izogibajo izpostavljenih točk slovenskega (in tudi širšega) duhovnega življenja, zlasti literarnega, kar kaže na avtorjevo vsekozi angažirano navzočnost v sprotnem bogatenju intelektualnega odzivanja na kulturne pojave, tudi

* Bojan Štih, Tema in anatema, Založništvo tržaškega tiska, Trst, 1982, Eseji 3, urednik Tone Povž, oprema Graficenter v Trstu, str. 254.

razčiščevanju nekaterih dilem in zavzemanje polemičnih stališč, pripravljenost tveganja in odgovornosti, hkrati pa ti prispevki tudi odpirajo prostor mišljenju in dialogu, kar je ena temeljnih nalog aktualne esejistike.

Bojan Štih ni znanstvenik, ki bi ga veselila literarnozgodovinska pozitivistika kot avtonomen, od predmeta raziskave lahko tudi precej oddaljen metodološki prijem, niti ni esejist, ki bi po nuji zadane naloge moral temo privzdigniti nad raven njenih primerjalnih razsežnosti in vzdržljivosti. Je publicist z izostrenim občutkom za umetniško vrednost, pogumen borec za spoznane vrednote in iz lastnih izhodišč brezkompromisen polemik, bodi s starejšimi ali novejšimi spoznanji, ocenami, zlasti tistimi, ki umetnosti tako ali drugače ovirajo njeno svobodo, prodor, uspeh, ali gledajo nanjo z ozkih, trenutnih, utilitarnih, dogmatskih, premalo tolerantnih ali zmotnih stališč. Štih je v svojih zapisih spreten v uporabi intelektualnega »orožja«; v majhnem, včasih komaj opaznem delu zna poiskati velik nauk, neredko celo pretirava, uporablja na posameznih mestih dokaj patetičen stil, z imenitnimi metaforami in parabolami, ne skriva osebne prizadetosti ob občinah stvareh, kar ga uspešno varuje pred suhim in togim akademizmom. Štihovi spisi izpričujejo avtorjevo globoko potrebo po opredelitvi, ranljivost, če s tem pomislimo, kako ga prevzame že neko tuje polemično stališče, prevod kakšne knjige ali sama misel.

Tema in anatema se v svojih zgodnejših zapisih dotika odpiranja slovenske literature v širši evropski prostor v prvem povojnem obdobju (prevodi del Carla Levija, Elia Vittorinija, Ignazia Siloneja, Andréa Gida, Heinricha Heineja in Antonia Gramscija). To to teksti iz petdesetih let (med 1951 in 1957), objavljeni v Ljudski pravici in Naših razgledih. Avtorjeva razmišljanja ob knjigah presegajo raven literarne kritike, zlasti kritike prevodne literature, kot tudi presegajo predmet aktualizacije. Štihu gre vedno za nekaj več; za zgodovinsko podobo družbe, iz katere izhaja pisatelj s svojim delom, za primerjalno analizo in kontekst v okviru celotnega opusa, za idejno moralne in stilno formalne značilnosti dela; pazljiv je za pisateljevo politično usodo, za njegovo pojmovanje literature kot del družbene zavesti, za literarni in življenjski nazor, opredeljevanje in osebnostno identiteto v hitro spreminjajoči se zgodovini, kajpada z vsemi posledicami. V starejših delih (npr. Hvalnica norosti, Florentinske noči) išče odgovore na vprašanje, kaj nam še danes pomenijo, pripovedujejo in razodevajo, kakšno recepcijo so doživljala v slovenskem kulturnem prostoru. Zanima ga, koliko je bil kdo predan iskanju in odkrivanju resnice o človekovi individualni in družbeni usodi in biti, koliko si je izoblikoval lastno koncepcijo sveta in si prizadeval, da bi z njo dosegal čim popolnejše soglasje z moralnimi in humanističnimi ideali družbenega razvoja.

Kot polemik je Bojan Štih, če »spregledamo« dejstvo, da je domala v vsakem svojem zapisu tudi polemik, zastavil svoje pero ob mednarodnem srečanju PEN v Piranu (1974), ob izidu Slovenskega biografskega leksikona (polemični ugovor Rudiju Janhubi leta 1952), ob izidu Kosovelovih Integralov (1967), pa tudi ob knjigah Slodnjaka, Javorška, Inkreta, v razpravah o Krleži in Kozaku. Na pisateljskem sre-

čanju je razmišljal o »dvoboju med svetom fantazije in svetom predmetov«, dokazoval, da sta »oblast in gospodarstvo izrazilo smrti in da sta umetnost in kultura edini dokaz zdravja in življenja človeškega rodu«. Ob leksikonu je polemiziral z Janhubovim člankom Indijanci, farji in rodoljubi, v katerem je tedanji glavni urednik Slovenskega poročevalca med drugim zapisal, da v SBL »kar mrgoli nabožnih pisateljev, pridigarjev, cerkvenih »slikarjev« dvomljive vrednosti«. S svojimi »aprioristično malevolentnimi« pripombami, kot meni Štih, nimajo z resno znanstveno kritiko nobene zveze in Janhuba z njimi ne pomaga k zdravi rasti našega kulturnega in znanstvenega življenja.

Ob Integralih se je Štih med drugim spraševal, ali se ne bi vsaj kvalitetni del slovenske poezije razvijal in živel iz drugačnih, bolj evropskih in manj slovenskih provincialnih pobud, ko bi bili izšli pred štiridesetimi leti. Ob Slodnjakovem Slovenskem slovstvu opozarja na dvojni polemični odnos: Slodnjak-Kidrič (1935), Pirjevec-Slodnjak (1959) glede literarnozgodovinskih metod in izhodišč. Štihovo stališče je, da objektivno veljavne, neizpodbitne in estetsko normativno nezmotljive literarne zgodovine ni in ne more biti. »Dokler bo slovenska literarna zgodovina obremenjena z iluzijo, da je mogoče doseči s pomočjo ene ali druge znanstvene metode absolutno resnico, ki izhaja iz popolnih znanstvenih kriterijev, je kajpak jasno, da se ne bomo izognili vrtenju v začaranem krogu iskanja novih osnov, poti in stezic. Prestižni boji za lastništvo absolutne resnice o vsebinski, idejni in oblikovni vrednosti slovenske literature ne vodijo nikamor drugam kot v območje katedrskega veljaštva«. Štih se zavzema za literarno zgodovino, ki zna s stališča sodobne zavesti razločevati med trajnostjo in minljivostjo, ki je s svojimi nosilci in avtorji izraz današ-

njih subjektivnih teženj in spoznavnosti, pristaja na lastno razvojnost in dinamičnost ter upošteva sprotne dognanja drugih ved in znanstvenih disciplin.

V razmišljanju o Javorškovem delu Kako je mogoče se zdi najaktualnejša Štihova misel o generacijskem nasprotju: med realizacijo očetovskih družbenih idealov in sinovskimi kritičnimi preiskovanji in vrednotenji, teza o uničevanju nacionalne in družbene biti in odgovornosti ter spreminjanju upravljanja javnih poslov v oblast in lastništvo. Ob Inkretovem eseju o Koseskem Štih razpreda misel o dveh tipih literature: kot potrdilo zmagovite literarne tradicije, neprestano samopotrjevanje načel pozitivne kulturne vzgoje naroda, kot psihološki in čustveni mit narodovega slovenstva (Koseski); kot manifestacija antitradicije, kot neprestano zanikanje sebično pozitivnih in oblastniško »naprednih« načel kulturne vzgoje naroda, kot žgoča kritika idejne, čustvene in psihološke strukture uradno-prvaškega slovenstva in njegovega kulturniškega elitizma (Prešern).

V zapisu o dramatiki Ferda Kozaka si Štih že uvodoma zastavi osrednje vprašanje, ali je dramatikovo delo prisotno v naši sodobni gledališki zavesti in na sodobnem slovenskem gledališkem odru. Vprašanje si zastavlja v kontekstu ugotovitve, kako odklonilno se je obnašal v vseh obdobjih vladajoči reprezentativni in odločujoči tip slovenskega igralca do slovenske dramatike. Kozakova dela so do leta 1978 igrala le tri slovenska gledališča (v Mariboru, Celju in Ljubljani-Drama nato še v Trstu in Štorah, sodobni gledališki ljudje Kozaka večinoma ne poznajo več. Štih ugotavlja, da mlajši rod »ne želi brati in odklanja kakršnokoli branje, pa tudi odločanje skozi branje posameznih slovenskih dramskih besedil«. In: »Ime Ferda Kozaka med srednjim in mlajšim igralskim rodom je čista in popolna samoupravna enig-

ma«. V analizi Kozakove dramatike se Štihu le-ta kaže kot kritika našega malomestnega okolja in meščanskega sloja, ki je bil v oblastvenem in v denarnem pogledu vrhnja, odločujoča in izvršna funkcionalna moč naše družbe in našega (slovenskega) nacionalnega občestva do leta 1941. »Usoda Kozakovih oseb, ki si želijo ustvariti prostor svobode, človeške ljubezni in tako dopolniti smisel svojega zemeljskega bivanja, je nadvse tragična, brezizhodna, skratka, absurдна in jo lahko »razreši« le popolna resignacija (Vida Grantova), bedni kompromis (Profesor Klepec), samomor (Punčka) ali beg iz slovenskega družbenopolitičnega sveta (Kralj Matjaž)«. Ferdo Kozak sodi v tisti tematski krog naše dramatike, ki ga je začel Lojz Kraigher, v naš čas pa nadaljuje Andrej Hieng s svojim meščanskim ciklom. Kajpada Štihov esej presega zgolj tematiko Kozakovih dram.

Pot k vrnitvi Filipa Latinowicza je ponatis Štihove uvodne razprave iz knjige v zbirki Sto romanov. V tem delu se je Krleža, meni Štih, potrdil kot velik umetnik in nepomirljiv kritik svojega časa, naroda in njegove družbe, s samim načinom pisanja pa postavlja enega izmed zgodnjih zgledov moderne (novega) romana, kakršen se je začel uveljavljati v posameznih evropskih literaturah v letih pred drugo svetovno vojno. Štihova razprava odpira mnoge teme o Krleževem pisateljskem izročilu in osebnosti, česar pa v tem zapisu ne gre povzemati.

Tema in anatema je angažirana, aktualna in berljiva knjiga, ki s ponatisi esejev, polemik in razprav na enem mestu znova osvetljuje svojega avtorja kot misleca, ki so mu, tako kot Krleži, tuja tako osamitev umetnika v njegov slonokoščeni stolp kot pollaščajne umetnosti od praktične politike, pač pa blizu obrambe svobode in neodvisnosti umetniškega ustvarjanja.

Marijan Zlobec